

O`SMIRLARDA DEVIANT-XULQ-ATVORLILIKNI BARTARAF ETISHNINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUXIYATLARI

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, Pedagogika va
psixologiya kafedrasi psixologiya fani katta o`qituvchisi*

Shaymardanova Nargiza Maxmanazarovna

Annotatsiya: *Bu maqolada asosan deviantlik tushunchasi, yosh avlod o`rtasida deviant xulq-atvorning rivojlanishi, jamiyatdagi jinoyatchilik hodisalarining o`sishi, deviant xulq-atvorli shaxslarni rehabilitatsiya qilish. Maqsad o`smirlarning har bir harakatini tekshirish, ularni deviantlikdan qutqarish*

**Kalit so`zlar:** *Madaniyat, barkomal avlod, o`spirin, deviant, jinoyat, rehabilitatsiy, yoshlar, xulq-atvor, og`ish, profilaktika, axloq me`yorlar, o`g`rilik, ichkilikbozlik, giyohvandlik, o`z joniga qasd qilish, o`smirlar, o`spirinlar.*

Xulq-atvorning ijtimoiy normalariga zamonaviy jamiyatning barcha a`zolari rioya qilishlari kerak. Ba`zida ba`zi odamlar qabul qilingan qoidalar va me`yorlarga bo`lgan deviant yoki deviant xulq-atvorni namoyish qilib, belgilangan doiradan chiqib ketish odatiy holdir. Bunday xatti-harakatlarning alomatlari bo`lgan odamning belgilarini bilish va buni qanday qilib tuzatish mumkinligini tushunish foydalidir. Deviant xulqning oldini olish faoliyati umumiy va maxsus tadbirlardan biri, ular ijtimoiy faoliyatni turli darajalarini qamrab oladi. deviant xulqli o`smirlarning o`ta og`ir fe`l – atvorni namoyon qiluvchi qilmishlarini oldini olishi mumkin. Ruhiiy profilaktika ishi uch darajali oldini olish choralaridan iborat bo`lishi mumkin. Hozirgi vaqtda deviant xulq-atvorning sababi

shundaki, o'smirlar ijtimoiytabaqalanishni boshdan kechirmoqdalar, mo'l-ko'llikda yashay olmaydilar va yaxshita'lim oladilar. Shu asosda psixologik siljish yuz bermoqda, bu tanqidlar, janjallar,asabiy buzilishlar, huquqbuzarlik va uydan qochish bilan yakunlanadi.[1]

Agar o'smir ko'cha muhitiga, mushtlashuvchilarga, rokerlarga yoki haddan

tashqari sevuvchilarga tushib qolsa, unda u salbiy manfaatlar va kattalarning xattiharakatlariga bo'lgan istakni shakllantiradi. Bu erta jinsiy tajriba, giyohvand moddalar va spirtli ichimliklarni iste'mol qilishni talab qiladi. Bunday hodisalarning asosiy sababi ota-onalarning beparvosi, bolaga etarlicha e'tibor

bermaslik, beparvolik. Shuning uchun, deviant xatti-harakatlarning dastlabki belgilarida o'qituvchilar ota-onalari bilan o'zaro munosabatda bo'lib, oilaviy muhitni

aniqlab olishlari kerak. [3]

O'smirlar deviant xulq-atvorining profilaktikasi. O'smirlik yoshida deviatsiya namoyon bo'lishining tinimisiz oshib borishi ijtimoiy pedagog oldida bu o'smirlarbilan ishlashning yangi usullari, texnologiyalarini izlash va ularga tadbiq etish vazifasini qo'yadi. Ilmiy nazariy va amaliyotda ikki asosiy texnologiya-profilaktika va reabilitatsiya keng tarqalgan. Profilaktika-o'smirlar xulq-atvorida ijtimoiy normalardan og'ishning turli shakllarini keltirib chiqaruvchi asosiy sabab va sharoitlarni bartaraf etishga qaratilgan ijtimoiy, tibbiy, tashkiliy, tarbiyaviy va davlattadbirlarining majmuasidir. U asosan bolani o'rab turuvchi muhitga bog'liq bo'ladi. Deviant xulqli o'smirlarga ko'rsatiladigan yordam, asosan, ikki yo'nalishda bo'ladi. Ruhijihatdan oldini olish, ruhiy tuzatmoq va oqlamoq. Psixologik tashxis qo'yish – psixodiagnostika – kerakli bo'lgan, ammo hayotiy zarurat sanalmaydigan faoliyatdir. O'smir yoshlar bilan ruhiy profilaktika ishini olib borishning turli shakllari bor. Ilmiy – ommabop adabiyotlarga asoslanib, ularni yettita

shaklga umumlashtirgan holda amalga tatbiq estish mumkinki, aynan shu shakllar, nafaqat chet davlatlarda, qisman O'zbekistonda ham qo'llanilib kelinmoqda. [4]

Birinchi shakl – ijtimoiy muhitni tashkil qilish. Uning asosida atrof – muhitni deviant xulqli o'smirlarga bo'lgan ta'siri haqidagi tasavvurlari yotadi. Atrofdagi muhitga ta'sir qilib, shaxsni salbiy xulqini o'zgartirish mumkin. Bunda o'smirning deviant xulqini muhokama qiluvchi jamoat chilikning ta'siri ham ish berishi mumkin. Faoliyat davomida oilaga, alohida shaxsga suyanish mumkin. Yuqoridagi shakl negizida sog'lom turmush tarzini, jismoniy tarbiyani, sport bilan shug'ullanishni targ'ib qilish bilan deviant xulqqa bog'lanib qolishning oldinin olish mumkin. Ayniqsa, bola o'z bo'sh vaqtni o'tkaz adigan joylarda profilaktika ishllarini olib boorish kerak. Ko'chalarda lider – o'smirlar tayyorlash orqali yoshlar bilan ishlashni yo'lga qo'yish mumkin. Shu ishlar zamirida o'smirlarni nomaqbul xatti – harakatlaridan himoya qilish, ularni qo'llab turuvchi, qayta tarbiyalovchi xududlarni yaratish yotadi. Lekin, bu ishlarni asosiy kamchiligi – ijtimoiy holat bilan deviant xulqning bog'liqligini yetarlicha o'rganilmaganligi hisoblanadi. Umuman olganda, birinchi shakl asosida faoliyat olib borish yaxshi natija beradi. *Ikkinchi shakl* -bo'yicha profilaktika olib borish usuli – axborot yetkazish. Bu ancha ommalashgan yo'nalish bo'lib, unda leksiya, suhbat, maxsus adabiyotlar va telefilmlardan foydalaniladi. Bunday yondashuvning asosiy maqsadi – shaxsning bilish faoliyati va qiziqishlariga ta'sir qilib, unda kerakli, to'g'ri xulosa chiqara olish qobilyatini shakllantirishdir. Buning uchun, masalan, giyohvand moddalarning sog'liqqa va shaxsga qanchalik halokatli ta'sir qilishi haqidagi aniq faktlarga asoslangan statistik ma'lumotlar va misollarda keng foydalanish zarur. Ko'pincha bunday ma'lumotlar qo'rqitish tusida bo'ladi. Shuningdek, ta'sir qilish davomida giyohvand moddalarning yomon oqibatlari sanab o'tiladi va deviant xulqli o'smirlarning ayanchli taqdiri,

shaxs sifatida tanazzulga yuz tutish hollari tasvirlab beriladi. Bu shaklda profilaktika ishini olib boorish axborot bilish jarayoniga ta'sir qilishi mumkin, ammo shaxs o'z xulqini tubdan o'zgartirmasligi ham kuzatiladi. O'z ta'siri bo'yicha bilish jarayoni deviant xulqning darajasini pasaytirmaydi. Aksincha, salbiy deviant holatlar bilan tanishuv, ba'zi o'smirlarni unga qiziqtirib qo'yadi. Va ko'pincha ma'lumotlar o'z vaqtida emas, juda erta yoki juda kech qolib beriladi. Tajribalar shuni ko'rsatadiki, giyohvandlikning zararlari, halok etuvchi oqibati haqidagi suhbatlarni 14 yoshdan oldinroq olib borish kerak. Bu suhbatlarni tuzishda shunga e'tibor berish kerakki, suhbat davomida giyohvand modda to'liq tasvirlanib, uning beradigan "lazzati" haqida so'z yuritilmasin.

Suhbat mazmuni deviant xulqning ayanchli oqibatlari va unga qarshi kurashish hayotiy zaruratga aylanishi lozimligi haqida bo'lsin. Bunday profilaktika shaklini rivojlantirish, ta'sirini oshirish uchun qo'rqitish ruhidagi ma'lumotlarni kamaytirib, qolgan ma'lumotlarni yoshga, jinsga, ijtimoiy kelib chiqishga qarab ishlatishni talab qiladi. [1]

Profilaktika ishlarini *uchinchi-shakli* ijtimoiy zarur bo'lgan ko'nikmalarni faol o'rgatishni singdirishdir. Bu shakl bo'yicha ishlashda trening o'tkazish vositasidan foydalaniladi. Bugungi kunda trening o'tkazishning quyidagi formalari mavjud. Salbiy ijtimoiy ta'sirga qarshi bo'lgan rezistentlik treningi. Treningning maqsadi: deviant xulq yo'nalishini yaxshi xususiyatlar tomon burish. Buning uchun o'smirda quyidagi ko'nikmalar shakllantiriladi – ba'zilarning salbiy ta'siriga qarshi o'z fikriga ega bo'lish, ba'zi ichuvchi kattalar ta'siriga tushmaslik, kimdir ta'sir – bosim o'tkazayotganda yo'q deyishni ham bilish. Agressivlik va affektiv – qimmatli bilim berish bu deviant xulqqa emotsional holati ta'sirini olib beruvchi faoliyat.

Ruhiy zo'riqishlar oqibatida kelib chiquvchi muammolarning oldini olish uchun o'smirlarning ruhiyatini o'rganishga, stress holatlarda o'zini

munosib tuta olishga o'rgatishadi. Guruhda ishlash davomida qaror qabul qilish, o'z – o'zini to'g'ri baholash, o'zini o'rganish va hayotiy qadriyatlarini qadriga yetish kabi ko'nikmalar shakllantiriladi. Hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish treningi. Hayotiy ko'nikmalar deganda – shaxs uchun kerakli bo'lgan ijtimoiy bilish jarayoni tushuniladi. Avvalo. Bular – muloqot qilish, do'stona aloqada bo'lish va muammolarni do'stona hal qilishdir.

Shuningdek, buning zahirida javobgarlikni his qilish, maqsad qo'yish, o'zining qiziqishlari va psixologiyasini himoya qila olish ham bor. Xulosa qilib aytganda, asosiy kerakli ko'nikma, bu o'zini boshqara olish, o'ziga qat'iy ishonch, o'zini o'zgartira olish, atrofga ta'sir o'tkaza olishdir.[2]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Каримова Л.И. Социальная психология и реклама: Учебное пособие для вузов. Т.: Издательскополиграфический творческий дом им. Г.Гуляма, 2004. С. 20.
2. Sotsiologiya molodeji. Uchebnik. /Pod red. V.T.Lisovskogo. SanktPeterburg, 1996
3. Pulatov Sh.N. XIX asr oxiri - XX asr boshlarida Hindistondagi ijtimoiysiyosiy vaziyat. Academic Research In Educational Sciences. Volume 1. 2020 468-474P.
4. Po'latov, Sh.N., Rabindranat Tagorning Hindiston ilm-ma'rifatga qo'shgan xissasi.// "SCIENCE AND EDUCATION" Scientific journal Volume 1, Special issue 2020 136-144 P.